

Käännöstieteen ja narratologian yhteispeliä: Tutkimuskohteena näkökulman muuttuminen käännöksissä¹

Päivi Kuusi
Tampereen yliopisto

Abstract

In translation, the narrative point of view of the original may be altered – for example, it may shift from a fictional character to the narrator. In the present study, the observed shifts in point of view are approached through the narratological notion of free indirect discourse (FID) and accounted for with the translation-theoretical notions of explicitation and normalization, posited as universals of translation. The loss of FID in translations – and the consequent shifts in the narrative point of view – result from various linguistic changes. However, when these changes are conceived of as different manifestations of explicitation and normalization, the linguistic indices of FID in the original are also perceived as different realizations of textual implicitness and incoherence, features opposite to explicitation and normalization. Identifying these features is the key to explaining the non-transfer of FID into translations – but also to settling the prolonged dispute between the linguistic (grammatical) and the narratological (interpretive/contextual) approaches to FID. By showing how the ambiguous nature of FID rests upon its linguistic implicitness and incoherence, comparative translation analysis – together with the framework offered by research into translation universals – serves to deepen our understanding of the notion it operates with. The benefits of an interdisciplinary approach turn out to be mutual – with translation studies not only making use of a narratological concept, but also making itself useful to narratology.

Keywords: point of view, free indirect discourse, narratology, explicitation, normalization, translation universals, interdisciplinarity

Avainsanat: näkökulma, vapaa epäsuora esitys, narratologia, eksplisiittistäminen, normalistaminen, kääntämisen universaalit, monitieteisyys

1 Johdanto

Kerronnalla on aina näkökulma – joskus useitakin. Itse asiassa näkökulma on läsnä kaikessa kielenkäytössä: kaikkea kielenkäyttöä värittää lähtökohtaisesti kulloisenkin puhujan oma näkökulma. Puhujina voimme kuitenkin myös eläytyä jonkun toisen tilanteeseen, välittää hänen näkökulmaansa tai sanojaan – Bahtinin (1975)² termein **vierasta sanaa**. Näin puheessamme limittyvät ja kerrostuvat eri näkökulmat, omamme ja vieraat.

Käännöksessä näkökulma voi kuitenkin muuttua. Tällöin se, mitä sanotaan, ei käännöksessä enää tunnukaan kuuluvan samalle puhujalle kuin lähdetekstissä. Näkökulma on siirtynyt puhujalta toiselle. Myös näkökulmien kerrostuneisuus voi oheta tai kadota: tällöin vuorovaikutus oman sanan ja vieraan sanan välillä on lakannut tai heikennyt lähes kuulumattomiin.

Tässä artikkelissa tarkastelen kerronnan näkökulman muuttumista käännöksissä: sitä, miten näkökulma muuttuu, mitä merkitystä sillä on tekstin luennalle ja miten näkö-

kulman muuttumisen voi selittää. Koska kerronnan näkökulma on aihe, jonka käsitteilyyn käännöstieteellä ei ole omia työkaluja, edellyttää sen tarkastelu käsitteiden lainaamista käännöstieteen ulkopuolelta – tässä tapauksessa kertomuksen teoriasta, jonka piirissä on kehitelty kuvausvoimaisia ja oivaltavia käsitteitä ja malleja kertomuksen näkökulmarakenteen hahmottamiseksi. Hyödynnän erityisesti narratologista **vapaan epäsuoran esityksen** käsitettä, joka soveltuu kerronnan näkökulman analyysiin tapauksissa, joissa tekstiin on kerrostunut yhtä aikaa eri näkökulmia, mutta niiden yhtäaikaista läsnäoloa ei kuitenkaan osoiteta siinä avoimesti ja suoraan. Käsittelem vapaata epäsuoraa esitystä tarkemmin luvussa 3.

Narratologia tarjoaa siis työkalut kerronnan näkökulman analyysiin; selityksen näkökulman muuttumiselle löydän kuitenkin kääntämisen teoriasta. Erityisen huomion kohteena artikkelissa onkin käännöstieteen ja narratologian yhdistäminen ja se, miten monitieteinen lähestymistapa voi avata uusia tasoja tutkimuskohteen ymmärtämisessä – puolin ja toisin. Monitieteisyys on parhaimmillaan vastavuoroista, ja tämän vastavuoroisuuden havainnollistaminen on tämän artikkelin päätavoite. Toisaalta käännöstiede hyötyy siitä, että se poimii työkaluikseen käsitteitä toiselta tieteenalalta, mutta samalla se myös hyödyttää tätä tieteenalaa, sillä ominaisluonteensa vuoksi se tarjoaa uusia näkökulmia lainaamiinsa käsitteisiin ja käytäntöihin. Tieteenalojen välisessä dialogissa käännöstiede ei siis ainoastaan saa, vaan myös antaa – siis osallistuu tieteidenväliseen keskusteluun tasa-arvoisena tieteenalana, joka myös hyödyttää muita (ks. Tirkkonen-Condit 2007: 356).

2 Näkökulma muuttuu käännöksessä

Vaikka käännös välittäisi muuten saman sisällön kuin lähdeteksti, vaikutelma kerronnan näkökulmasta voi kuitenkin muuttua. Havainnollistan tätä esimerkeillä F. M. Dostojevskin romaanista *Prestuplenije i nakazanije (Rikos ja rangaistus)* ja sen suomennoksisista.³ Esimerkeissä esitän ensiksi katkelman venäjänkielisestä lähdetekstistä, ja sen jälkeen, hakasulkeissa, laatimani apukäännöksen, josta myös venäjää taitamaton lukija näkee, miten lähdetekstissä luodaan vaikutelma tietystä näkökulmasta. Apukäännöstä seuraa sama katkelma julkaistusta suomennoksesta.

- (1) **Соня?** Да и зачем бы он пошел теперь к Соне? Опять просить у ней ее слез?

Dostojevski 1866: 429

[**Sonja?** Mutta minkä tähden hän menisi nyt Sonjan luo? Taas pyytämään häneltä hänen kyyneleitään?]

Hän ajatteli Sonjaa. Mutta miksi hän nyt menisi Sonja luo? Jälleenkö anelemaan häneltä säälin kyyneleitä?

Hollo 1922: 447

Katkelma välittää romaanin päähenkilön, Raskolnikovin, ajatuksia. Pohtiessaan, mitä tehdä, hän tulee yhtäkkiä ajatelleeksi Sonjaa. Raskolnikov kuitenkin torjuu ajatuksen: mitä tekemistä Sonjalla asian kanssa on, miten Sonja muka voisi tilanteessa auttaa? Lähdetekstissä se, että henkilö tulee ajatelleeksi Sonjaa, ilmaistaan yksinkertaisesti mainitsemalla Sonjan nimi, kysymysmerkin saattelemana – ja juuri tämä vaillinaisuus,

tarkempien selitysten puuttuminen, luo vaikutelman henkilön ajatusten spontaanin kulun seuraamisesta. Lukija kokee olevansa lähellä henkilöä, tämän mielessä – siitä huolimatta, että ajattelevaan henkilöön viitataan jatkossa kolmannen persoonan pronomiinilla *hän*, siis ikään kuin ulkopuolisen näkökulmasta.

Suomennoksessa (Hollo 1922) Sonjan nimen yhteyteen on lisätty johtolause *hän ajatteli*, ja kysymysmerkki nimen perästä on poistettu. Sama muutos on tehty romaanin kuudesta suomennoksesta yhteensä kahdessa. Käännökseen tehty lisäys tuo siihen eksplisiittisesti näkyville sen, mikä oli lähdetekstissä vain implisiittisesti läsnä – joskin varsin helposti pääteltävissä. Koska myös lähdetekstin lukija ymmärtää ilman muuta, että Raskolnikov ajatteli Sonjaa, voisi ajatella, että varsinaista sisällöllistä muutosta ei ole tapahtunut. Jokin on kuitenkin muuttunut: kun lähdetekstissä ollaan Raskolnikovin mielessä ja seurataan lähes välittömästi hänen mielenliikkeitään, on käännöksessä siirrytty hetkeksi tarkastelemaan häntä ulkoapäin, kertojan näkökulmasta.

Esimerkin (1) muutos on selvä, mutta usein näkökulman siirtymät ovat hienovaraisempia. Esimerkki (2) välittää Raskolnikovin, kirvesmurhaajan, helpottuneita ajatuksia hänen saatuaan kuulla, ettei salaperäisellä todistajalla olekaan ollut mitään raskauttavaa todistusaineistoa häntä vastaan. Toisen virkkeen alussa on dativirakenne, josta puuttuu suora viittaus kokijaan itseensä, mikä osaltaan vahvistaa vaikutelmaa tämän omasta näkökulmasta; kokijalle, Raskolnikoville, on itsestään selvää, että asian ajatteleminen on kauheaa nimenomaan hänestä itsestään.

- (2) Так вот, стало быть, чем разрешился весь этот вчерашний ужас. **Всего ужаснее было думать**, что он действительно чуть не погиб, чуть не погубил себя из-за такого ничтожного обстоятельства.

Dostojevski 1866: 331; kursivi alkuperäinen

[Vai niin, näin siis sai selityksensä koko tuo eilinen kauhu. **Kaikkein kauheinta oli ajatella**, että hän todellakin oli vähällä hukkaa, oli vähällä tuhota itsensä sellaisen *mitättömän* seikan tähden.]

Niin siis sai selityksensä koko tuo eilispäiväinen kauhu. **Kauheinta hänestä oli ajatella**, että hän oli jo todella ollut syöksymäisillään turmioon, oli ollut vähällä tuhota itsensä tuollaisen *mitättömän* asian tähden.

Kuukasjärvi 2008: 448

Tämä oli siis syynä eilispäivän kauhuun. **Hänen oli melkein mahdotonta kestää ajatusta**, että hän niin vähäpätöisen syyn takia oli ilmaista itsensä.

Niskanen 1907: 412

Kuukasjärven (2008) ja Niskasén (1907) suomennoksissa esimerkin toinen virke on muutettu persoonaiseksi. Koska lähdetekstin persoonattomassa rakenteessa esiintyy kognitioverbi, muuttaa kokevaan henkilöön viittaava kolmannen persoonan pronomini sen johtolauseeksi. Muutos voimistaa kertojan ulkopuolista näkökulmaa, ja vaikutelma henkilön kokemuksesta heikkenee. Myös ensimmäisen virkkeen aloittava *Vai niin*, joka ilmaisee henkilön päättelyä, on jäänyt käännöksestä pois. Niskasén käännöksessä muutos on vielä selvempi: persoonapronominin lisäämisen ja sanastollisten muutosten lisäksi

si toinen dativirakennetta seuraavista lauseista on jätetty pois, kun lähdetekstissä juuri rakenteen toisteisuus vahvistaa vaikutelmaa henkilön ajatustenjuoksun seuraamisesta läheltä ja ikään kuin välittömästi. Samantyyppinen muutos (persoonattoman henkilöviittauksen korvaaminen persoonaisella) on tehty katkelman suomennoksista myös kahdessa muussa.

3 Työkalut kertomuksen teoriasta

Molemmissa käännösesimerkeissämme kerronnan näkökulma on muuttunut. Muutoksen kuvaamiseen käännöstieteellä ei kuitenkaan ole riittäviä työkaluja – tarvitaan käsitteitä, joilla kerronnan näkökulmasta ja sen muuttumisesta saisi otteen. Nämä analyttiset työkalut lainaan kertomuksen teoriasta: käännösanalyysini pohjaa narratologian – niin strukturalistisen kuin kognitiivisenkin – tarjoamiin tapoihin hahmottaa kertomuksessa eri tasoja ja erilaisia toimijoita.

Klassinen strukturalistinen narratologia jakaa kertomuksen tarinaan ja diskurssiin: tarina – kertomus sellaisena, jollaisena sen kuvitellaan ”todella” tapahtuneen kertomuksen fiktiivisessä maailmassa – välittyy lukijalle diskurssin, teoksen ilmaisutason, kautta – siis tietystä järjestyksessä, tietystä näkökulmasta jne. Diskurssin (tai kerronnan) tasolla kertoja kertoo, mitä fiktiivinen henkilö tarinan (kerrotun) tasolla kokee. (Ks. esim. Genette 1972/1980: 186–189, 214; Culler 1981: 170; Tammi 1992: 88–91.)

Kognitiivisen narratologian näkökulmasta niin kertoja, henkilöt kuin näkökulmakin ovat kuitenkin ennen kaikkea vaikutelmia, jotka syntyvät lukijan tulkinnassa. Tekstissä ei voida osoittaa mitään niistä – ainoastaan tekstuaalisia merkkejä, jotka saavat lukijan tulkitsemaan, rakentamaan mielessään kuvaa kertojasta, henkilöistä, näkökulmista. Kertoja, henkilöt ja näkökulma eivät olekaan tekstuaalisia, vaan tulkinnallisia ilmiöitä – siis lukijan kognitiivisia konstruktioita. Siksi niiden käsitteet ovatkin tarpeen silloin, kun analysoidaan lukijan kokemusta tekstistä, sen kognitiivista prosessointia. (Fludernik 1993: 350, 453.)

Tähän lukijan kokemukseen nojaa myös käännösanalyysi, jossa tarkastellaan kerronnan näkökulman muuttumista. Siihen todennäköisesti nojaa kääntäminenkin. Siksi näkökulman käsite soveltuu kuvaamaan ja havainnollistamaan niitä vaikutelmia, joita lukija – myös kääntäjä tai tutkija – tekstin pohjalta muodostaa. Kun sen sijaan tarkastellaan, mistä lukijan havaitsema näkökulmavaikutelma syntyy – ja erityisesti sitä, miksi lukijalle voi syntyä erilainen vaikutelma näkökulmasta tietyn tekstikatkelman ja sen käännöksen pohjalta – on vaikutelmien lisäksi tarkasteltava niiden takana olevia konkreettisia kielellisiä piirteitä. Tulkinnallisen tason – näkökulmavaikutelman – analyysi osoittaa, milloin näkökulma on siirtynyt; kielellisten piirteiden tarkastelu puolestaan voi auttaa selittämään, mistä muutos johtuu. Näin näkökulman muutokset voidaan ensin kokea ja paikantaa, sitten selittää.

Avainkäsitteeni, jonka varassa käännösvertailua teen, on vapaa epäsuora esitys (engl. *free indirect discourse*, ven. *несобственно-прямая речь*), toiselta suomenkieliseltä nimeltään **kertojan ja henkilön diskurssi (KHD)** (ks. esim. Lehtimäki & Tammi 2010; Tammi 1992). Kertojan ja henkilön diskurssi on kertomakirjallisuudessa – ja muuallakin – yleisesti käytetty näkökulmateknikka, josta lähdetekstikatkelmat (1) ja (2) yllä ovat

esimerkkejä. Siinä limittyvät ja kerrostuvat eri näkökulmat, kertojan ulkopuolinen perspektiivi ja henkilön kokemus – tai, kognitiivisen narratologian termein, kertomisen ja kokemuksen tulkintakehykset. Se välittää henkilön sanoja, ajatuksia tai kokemusta, joita kuitenkin kehystää kertojan arvio – milloin ironinen, milloin empaattinen, milloin neutraali. Eri näkökulmien yhtäaikaista läsnäoloa ei kuitenkaan osoiteta tekstissä avoimesti ja suoraan, vaan ne tuodaan siihen epäsuorasti, osoittelematta.

Seuraavat esimerkit havainnollistavat KHD:n – vapaan epäsuoran esityksen – kielellisiä piirteitä suhteessa suoraan ja epäsuoraan esitykseen.

- (3) Suora esitys: ”Nyt minä olen turvassa”, hän ajatteli. ”Täältä kukaan ei osaa etsiä minua.”
Epäsuora esitys: Hän ajatteli olevansa turvassa, sillä sieltä kukaan ei osaisi etsiä häntä.
Vapaa epäsuora esitys: Nyt hän oli turvassa. Täältä kukaan ei osaisi etsiä häntä.

Epäsuorassa esityksessä tekstin kieliopillinen puhuja on kertoja, suorassa esityksessä kielen subjektiiviset piirteet kuuluvat ajattelevalle henkilölle itselleen. KHD:ssa kokevaan henkilöön viitataan epäsuoran esityksen tapaan kolmannessa persoonassa, mutta esitys voi kuitenkin sisältää suoralle esitykselle tyypillisiä piirteitä, kuten henkilön kokemukseen viittaavia ajan- ja paikanmääreitä (esimerkissä (3) *nyt, täältä*), huudahduksia tai kysymyksiä, arvottavia sanavalintoja, rikkonaisia lauserakenteita, toisteisuutta tai muuta sellaista, mikä tuo esitykseen vaikutelman henkilön subjektiivisuudesta – oikeastaan mitä tahansa subjektiivisia piirteitä, jotka eivät tunnu kuuluvan tekstin kertojalle. Esityksestä puuttuu kuitenkin johtolause, joka osoittaisi suoraan, että kyse on henkilön puheesta tai ajatuksista. KHD:n kielellisiin tuntomerkkeihin tulee kuitenkin suhtautua pikemminkin suuntaa-antavina kuin ehdottomina, sillä ei ole sellaista yksittäistä kielellistä piirrettä tai piirteiden yhdistelmää, joka olisi välttämätön kaikissa ja kaikenlaisissa KHD-esiintymisissä: kertojan ja henkilön näkökulmat voivat limittyä ja kerrostua teksteissä monin eri tavoin. Riippuukin tapauksesta, mitkä tuntomerkit ovat KHD:n tunnistamisen kannalta kulloinkin ratkaisevia (McHale 1978: 264–265).

KHD:n käsitteen avulla näkökulman siirtymät käännöksissä voidaan paikantaa ja kuvata. Saadakseen otteen tutkimuskohteestaan käännöstutkimus tarvitsee siis käsitteitä toiselta tieteenalalta – mutta kuten pian käy ilmi, se voi samalla avata niihin uuden näkökulman. Näkökulman kääntäminen on ympäristö, jossa käännöstutkimus ja kertomuksen teoria täydentävät toisiaan.

4 Kääntämisen universaalit selityksenä näkökulman siirtymille

Käännösesimerkeissä (1) ja (2) yllä KHD heikkenee tai katoaa. Samalla heikkenee näkökulmien kerrostuneisuus: käännöksissä toinen näkökulmista väistyy, toinen taas nousee hallitsevaksi. *Rikoksen ja rangaistuksen* suomen- ja englanninkielisissä käännöksissä tällaisia muutoksia esiintyy toistuvasti (Kuusi 2011). Näkökulma siirtyy tyypillisesti lähemmäs kertojaa tai kokonaan tälle. Toisinaan se taas siirtyy kokonaan henkilölle niin, että käännöksestä katoaa kertojan implisiittinen arvio, joka vielä lähde-tekstissä kehysti henkilön näkökulmaa. Näin on tapahtunut esimerkissä (4) *Rikoksesta ja rangaistuksesta*.

Katkelmassa itserakas ja itsekeskeinen Lužin uskoo voivansa saada takaisin kihlattunsa, jonka kanssa on ajautunut välirikoon, mutta on huolissaan mahdollisista kilpakosijoista, Razumihinista ja Svidrigailovista. Alussa Lužinin ajatuksista raportoi kertoja, mutta lainausmerkeissä oleva virke välittää niitä KHD:na, astetta välittömämmin; kuulemme siinä henkilön omat painotukset ja halveksivan suhtautumisen Razumihiniin, jota Lužinin ei mielestään tarvitse vakavasti pelätä. 1800-luvun (horjuvan) käytännön mukaisesti KHD-katkelma on erotettu kerronnasta lainausmerkein.

- (4) С болезненным ощущением припоминался ему, тоже как-то невольно, Разумихин... но, впрочем, он скоро с этой стороны успокоился: "Еще бы и этого-то поставить с **ним** рядом!" Но кого он в самом деле серьезно боялся, - так это Свидригайлова...

Dostojevski 1866: 284

[Kipeänä aistimuksena ja myös kuin vastentahtoisesti hänen mieleensä muistui Razumihin... mutta sen suhteen hän kuitenkin pian rauhoittui: "Vai vielä tuokin asettaisiin **hänen** rinnalleen!" Mutta ketä hän todella vakavasti pelkäsi, - niin Svidrigailovia...]

Kipeänä aistimuksena ja myös kuin vastentahtoisesti hänen mieleensä muistui myös Razumihin... mutta tämän suhteen hän rauhoittui pian: "Voisiko muka sellaisen asettaa **minun** rinnalleni!" Mutta se, jota hän aivan tosissaan pelkäsi, oli Svidrigailov...

Kuukasjärvi 2008: 387

Kuukasjärven suomennoksessa ajattelevaan henkilöön viittaavat kolmannen persoonan muodot on korvattu ensimmäisen persoonan muodoilla. Suomentaja on yhtenäistänyt esitystä niin, että persoonamuoto sopii paremmin välimerkitykseen, huudahdusta ympäröiviin lainausmerkkeihin. Voi olla, että vaikutelma henkilön omista äänenpainoista on ollut niin voimakas, että kertojan läsnäoloon viittaava kolmannen persoonan pronomini on jäänyt epäolennaisena pois. Vaikka henkilön näkökulma säilyy, vaikuttaa muutos kohdan luentaan: kun kertojan välittävä ääni on jäänyt kokonaan pois, voimistuu vaikutelma siitä, että henkilö on tietoinen ajatuksestaan ja että kuulemme ajatuksen juuri siinä muodossa, jossa henkilö on sen mielessään verbalisoinut. Sama muutos on tehty kuudesta suomennoksesta yhteensä neljässä.

Näkökulma voi siis siirtyä yhtä hyvin puhtaasti kertojalle kuin puhtaasti henkilöllekin; olennaista molemmissa tapauksissa on, että näkökulmien kerrostuneisuus ja yhtäaikaisuus on kadonnut. Samantyyppisistä muutoksista on raportoitu myös muissa tutkimuksissa (yhteenvedo aiemmasta tutkimuksesta ks. Kuusi 2011: 111–129).

Miksi näin sitten tapahtuu? Muuttavatko kääntäjät tahallaan kerronnan näkökulmaa? Tuskin. Aiemmissä tutkimuksissa selitystä näkökulman muuttumiseen on etsitty ennen kaikkea lähde- ja kohdekielen välisistä eroista tai kohdekielisen kirjallisuuden konventioista. Samoja näkökulman siirtymiä on kuitenkin havaittu käännöksissä lukuisten eri kielten välillä, 1700-luvulta aina 2000-luvulle asti. Siksi oletan, ettei kieli- tai kulttuuri-kohtaisten tekijöiden osoittaminen riitä selittämään ilmiötä kokonaisuudessaan: selityksen täytyy löytyä tasolta, joka auttaa ymmärtämään näkökulman muuttumista kieliparin, käännöksen ajankohdan ja kohdekielen konventioiden vaihdellessa.

Muutosten tarkoituksellisuudesta ei käännösten perusteella voi tehdä päätelmiä; sen sijaan voidaan selvittää, mitä kielen piirteitä on muutettu silloin, kun näkökulma on muuttunut. Sekä *Rikoksen ja rangaistuksen* käännöksissä että aiemman tutkimuksen raportoimissa tapauksissa näkökulman siirtymien taustalla toistuvat samat kielelliset muutokset: tekstiin on lisätty johtolause, viittausta kokevaan henkilöön on tarkennettu tai se on yhtenäistetty lainausmerkkeihin sopivaksi, tekstistä on karsittu välimerkkien ekspressiivistä käyttöä, toisteisuutta ja muita henkilön subjektiivisuuteen viittaavia piirteitä. Siitä, että nämä kielelliset muutokset johtavat näkökulman siirtymiseen, voidaan päätellä, että muutetut piirteet ovat olleet tärkeitä lähdetekstin luoman näkökulma-vaikutelman kannalta. Päätelmä täsmää pitkälti KHD:n kieli- ja kirjallisuustieteellisten kuvausten kanssa, sillä juuri nämä piirteet – niin johtolauseen puuttuminen kuin erilaiset suoralle esitykselle tyypilliset deiktiset, ekspressiiviset ja emotiiviset ainekset – yleensä mainitaan KHD:n kielellisinä tuntomerkkeinä.

Kun KHD:n kielelliset tuntomerkit eivät välity käännökseen, ei näkökulmakaan välity siihen lähdetekstin mukaisena. Tämä havainto ei sinänsä ole vielä erityisen mielenkiintoinen – pikemminkin se on itsestäänselvyys. Mutta mikä saa kääntäjät karsimaan KHD:n tuntomerkkejä, jos kyse ei ole tiettyjen kielten tai kirjallisten kulttuurien välisistä eroista?

Vastaus alkaa hahmottua, kun kielellisissä muutoksissa, joita näkökulman muutosten taustalla on, havaitaan jotain yhteistä. Vaikka nämä kielelliset muutokset ovat sinänsä erilaisia, niitä yhdistää se, että ne kaikki joko tarkentavat tekstiä tai normalistavat sitä. Tarkentamisesta on kyse esimerkiksi silloin, kun esitykseen on lisätty johtolause tai henkilöviittausta on selvennetty; normalistamisesta taas silloin, kun näkökulmasidonnaisia piirteitä on yhtenäistetty, esimerkiksi korvaamalla kokevaan henkilöön viittaava kolmannen persoonan pronomini ensimmäisellä silloin, kun esityksen muut piirteet – lainausmerkit, henkilön arvotuksista kertovat ainekset – viittaavat suoraan esitykseen. Tarkentavissa – siis eksplisiittistävissä – ja normalistavissa muutoksissa sinänsä taas ei ole mitään poikkeuksellista: itse asiassa ne ovat käännöksissä niin yleisiä, että niiden on ehdotettu luonnehtivan kääntämistä yleensä eli olevan mahdollisia **kääntämisen universaaleja**.

Kääntämisen universaalit ovat oletuksia nimenomaan käännöksille tyypillisistä piirteistä tai tendensseistä. Tällaisten piirteiden olemassaoloa on pyritty selvittämään vertaamalla käännöksiä toisaalta lähdeteksteihinsä, toisaalta teksteihin, jotka on alun perinkin laadittu käännöksen kielellä. Tutkimuksen taustalla on ajatus siitä, että kääntäminen poikkeaa luonteeltaan muusta kielenkäytöstä, ja tämän erityisluonteen täytyy vaikuttaa jollain lailla käännösten kieleen – esimerkiksi niin, että käännösten kieli olisi muuta kielenkäyttöä eksplisiittisempää (tarkempaa tai täsmällisempää) ja jollain lailla normaalimpaa tai konventionalisempaa. (Ks. esim. Baker 1993; Mauranen & Kujamäki 2004; Tirkkonen-Condit 2007: 352–354.)

Käännösten eksplisiittistäminen, normalistaminen ja muut universaaliehdokkaat ovat toistaiseksi vasta hypoteeseja, eivät käännöstieteessä yleisesti hyväksytyjä tosiasioita. On kuitenkin mielenkiintoista, että ne muutokset, jotka johtavat kerronnan näkökulman muuttumiseen käännöksissä, ovat luonteeltaan nimenomaan eksplisiittistäviä ja normalistavia. Niitä voidaan siis tarkastella sellaisten tendenssien ilmentyminä, jotka saattavat

luonnehtia kääntämistä yleensä. Ja jos eksplisiittistäminen ja normalistaminen ovat todella tyypillisiä käännöksille yleensä, selittää se, miksi näkökulman muuttuminen on niissä niin yleistä.

Selitän siis näkökulman siirtymien taustalla olevat eksplisiittistävät ja yhtenäistävät kielelliset muutokset vetoamalla samantyyppisten muutosten yleisyyteen käännöksissä yleensä – siis korkeamman tason yleistykseen, olkoonkin, että tämä yleistys on käännöstieteessä vasta hypoteesin asemassa. Yleisempi väite on selitys suhteessa yksityiskohtaisempaan väitteeseen, selittää sen (Croft 1990): tässä tapauksessa se, että eksplisiittistäminen ja normalistaminen ovat tyypillisiä kääntämiselle yleensä, selittää ne yksittäiset eksplisiittistävät ja normalistavat muutokset, jotka KHD:a käännettäessä johtavat kerronnan näkökulman muuttumiseen.

5 Implisiittisyys, epäyhtenäisyys ja näkökulma

Käännöksissä tehdään kuitenkin paljon eksplisiittistäviä ja normalistavia muutoksia, jotka eivät vaikuta kerronnan näkökulmaan millään lailla. Miksi eksplisiittistämällä ja normalistamisella on tällaisia seurauksia juuri silloin, kun käännetään KHD:a?

Kun näkökulman siirtymiin johtavissa kielellisissä muutoksissa nähdään niitä yhdistävä eksplisiittistävä ja normalistava tendenssi, myös muutetut kielen piirteet – siis KHD:n kielelliset tuntomerkit – hahmottuvat uudella tavalla: olennaista niissä ovatkin eksplisiittistävälle ja normalistavalle tendenssille vastakkaiset ominaisuudet, kielellinen implisiittisyys ja perspektiivisidonnaisten piirteiden epäyhtenäisyys. Käännösvertailussa havaitut kielelliset muutokset hahmottuivat yhtenäisenä ilmiönä, kun niiden tarkastelussa noustiin astetta korkeammalle abstraktiotasolle; samoin voidaan tehdä KHD:n kuvauksessa. Vasta tällöin havaitaan, että sen yksittäisiä kielellisiä tuntomerkkejä yhdistävät implisiittisyys ja epäyhtenäisyys. Implisiittisyys näkyy esimerkiksi siinä, ettei esityksessä osoiteta suoraan, johtolauseen avulla, että kyse on kertomuksen henkilön sanoista tai mielenliikkeistä. Perspektiivin epäyhtenäisyyttä esitykseen taas luo se, että vaikka kokijaan viitataan ikään kuin ulkopuolisen näkökulmasta kolmannessa persoonassa, voi siinä kuitenkin esiintyä tälle henkilölle kuuluvia subjektiivisia aineksia.

KHD:ssa usein juuri viittausten ja kuvauksen epätarkkuus – eli tekstin aukot – luovat vaikutelman siitä, että lukija seuraa henkilön spontaaneja mielenliikkeitä läheltä ja (näennäisen) välittömästi. Perspektiivisidonnaisten piirteiden epäyhtenäisyys taas kerrosta tekstin näkökulmat tavalla, jossa henkilön kokemusta kehystää kertojan arvio. Olennaista kielellisissä tuntomerkeissä on siis toisaalta niiden implisiittisyys ja toisaalta se, että kielen näkökulmaa ilmaisevat piirteet ovat epäyhtenäisiä, viittaavat eri puhujiin. Tarkentaminen voi siirtää näkökulman kokijalta ulkopuoliselle kertojalle; yhtenäistäminen taas voi johtaa siihen, että toinen tekstin näkökulmista väistyy. Implisiittisyys ja perspektiivin epäyhtenäisyys ovat ne ominaisuudet, joista näkökulmien kerrostuneisuus syntyy ja joiden heiketessä tai kadotessa kerronnan näkökulma saattaa muuttua.

Miksi näkökulma siis muuttuu käännöksessä? Koska käännökseen on tehty tiettyjä kielellisiä muutoksia. Miksi näitä kielellisiä muutoksia on tehty? Koska ne ovat luonteenomaisia käännöksille yleensä. Miksi näillä kääntämiselle tyypillisillä muutoksilla sitten on tällaisia seurauksia juuri silloin, kun käännetään KHD:a? Koska

KHD on kielellisesti implisiittistä ja epäyhtenäistä. Se jättää asioita lukijan täydennettäväksi, kutsuu tämän tulkitsemaan – kun taas eksplisiittistäminen ja normaalistaaminen avaavat, selittävät ja tulkitsevat lukijan puolesta.

6 Monitieteisyys ja vastavuoroisuus

Kääntämisen universaalien viitekehys, ja ennen kaikkea siihen kuuluvat eksplisiittistämisen ja normalistamisen käsitteet, paljastavat siis yhdistäviä piirteitä paitsi käännöksissä tehdyissä muutoksissa, myös siinä, mikä lähdetekstin kerrontatekniikassa oli olennaista. Näin tutkimuksen keskeisestä käsitteestä, käännösvertailun työkalusta, löytyy uusia piirteitä: sen kuvauksessa voidaan siirtyä yksittäisten piirteiden tasolta yleisempien ominaisuuksien tunnistamiseen.

Tämä on erityisen mielenkiintoista siksi, että KHD:n kuvaus on aihe, joka on pitkään ollut kiistakapulana esitysmuodon kieli- ja kirjallisuustieteellisen tutkimuksen välillä (mistä lyhyesti ks. esim. Mäkelä 2005: 17–18). Kun lingvistinen tutkimus on korostanut KHD:n kielellisiä (tai kieliopillisia) tuntomerkkejä, on ne kirjallisuustieteessä (erityisesti kertomuksen teoriassa) toistuvasti kyseenalaistettu esittämällä vasta-argumentteina tapauksia, joissa nämä tuntomerkit osoittautuvat riittämättömiksi ja avain KHD:n tunnistamiseen on lukijan tulkinnassa. Käsitystä kielellisten kriteerien riittävydestä on siis pyritty horjuttamaan osoittamalla, miten puutteellisesti ne kattavat kerronnan muotojen todellisten esiintymien kirjon (ks. esim. Lehtimäki & Tammi 2010; McHale 1978: 268–269).

Käännösvertailu – ja ennen kaikkea sen tulosten tarkastelu kääntämisen universaalien viitekehyksessä – osoittaa, että lingvistisen ja narratologisen tutkimusperinteen välillä vallinnut ristiriita on näennäinen: molemmat ovat oikeassa. Olennaisia KHD:n tunnistamisen kannalta ovat ne kielelliset piirteet, jotka tekevät siitä tulkinnallisen. Tulkinnallisuus syntyy tekstuaalisesta implisiittisyydestä ja kielen näkökulmasidonnaisten piirteiden epäyhtenäisyydestä – siis heikosta koheesiosta, joka ajaa lukijan etsimään koherenttia tulkintaa. Sekä koheesiossa että koherenssissa on kyse suhteista tekstin osien välillä, tekstin sidoksisuudesta. Kuten Blum-Kulka (1986) muotoilee, koheesiossa tämä suhde on näkyvä ja se ilmaistaan kielispesifeillä merkeillä, kun taas koherenssilla viitataan piileviin, potentiaalisiin merkityssuhteisiin, jotka lukija tekee näkyviksi tulkintaprosessinsa kautta (emt. 17, 23). Tulkinta syntyy tarpeesta täyttää tekstin aukot, löytää epäyhtenäisyydelle koherentti selitys. Kun KHD:n kielellisten tuntomerkkien takana nähdään niitä yhdistävä implisiittisyys ja epäyhtenäisyys, antavat ne tilaa tulkinnalle – tai vaativat sitä.

Itse asiassa juuri jyrkkä vastakkainasettelu kielellisyyden ja tulkinnallisuuden välillä estää näkemästä, miten KHD:n tulkinnallisuus syntyy lopultakin sen kielelliseen asuun kuuluvasta heikosta tai näkymättömästä koheesiosta, puutteista formaalissa sidoksisuudessa. Kielellisten piirteiden implisiittisyys ja epäyhtenäisyys suhteessa esiintymiskontekstiin, ja niiden aiheuttama näkyvän koheesion puute ovat KHD:n tulkinnallisuuden kielellinen perusta. Juuri KHD:n kielellisten tuntomerkkien implisiittisyys ja epäyhtenäisyys tekevät siitä muotona tulkinnallisen. (Ks. tarkemmin Kuusi 2011: 77–79.) KHD:n tutkimuksessa tämä paljastuu kuitenkin vasta, kun sen kielellisten tuntomerkkien tai kaunokirjallisten esiintymien sijaan siirrytään tarkastelemaan sitä, mitä

kaunokirjalliseen esiintymälle tapahtuu, kun sen kielellisiä piirteitä muutetaan – siis käännösvertailussa.

Näkökulman kääntäminen onkin tutkimusaihe, joka havainnollistaa sitä, miten monitieteisyys voi olla vastavuoroista, molempia osapuolia hyödyttävää. Kun kertomusteoreettinen KHD:n käsite ensin altistettiin käännösvertailulle, ja käännösvertailun tulokset siirrettiin astetta korkeammalle abstraktiotasolle, kääntämisen universaalien viitekehukseen, myös KHD:n tarkastelussa voitiin siirtyä astetta yleisemmälle tasolle. Seurauksena KHD:n kielellinen muoto osoittautui ennen kaikkea implisiittiseksi ja epäyhtenäiseksi, ja implisiittisyys ja epäyhtenäisyys puolestaan auttoivat näkemään, mistä KHD:n tulkinnallisuus oikein syntyy – ja miksi vastakkainasettelu sen kielellisen ja tulkinnallisen kuvauksen välillä on lopultakin kestävä.

Lähdin tutkimuksessani liikkeelle lainaamalla työkalun naapurilta. Palautin sen entistä täsmällisempänä ja iskuvoimaisempana. Tämän artikkelin tarkoitus on osoittaa, miten käännöstiede ei ole monitieteisessä tutkimusasetelmassa vain saavana osapuolena: se ei ainoastaan hyödynnä, vaan myös hyödyttää niitä tieteenaloja, joiden kanssa sen kiinnostuksen kohteet limittyvät.

Tutkimusaineisto

Dostojevski 1866 = Dostoevskij, F.M. 2006 [1866]. *Prestuplenie i nakazanie*. Moskva: Olma-Press.

Hollo 1922 = Dostojevski, Fedor 1964 [1922]. *Rikos ja rangaistus*. Suomentanut J.A. Hollo. Helsinki: WSOY.

Konkka 1970 = Dostojevski, Fedor 1970. *Rikos ja rangaistus*. Suomentanut J. [Juhani] Konkka. Helsinki, Otava. (Lähde: *ParRus*, venäläis-suomalaisen kaunokirjallisuuden rinnakkaiskorpus, laatinut Mihail Mihailov, käännöstiede (venäjä), kieli- ja käännöstieteiden laitos, Tampereen yliopisto.)

Kuukasjärvi 2008 = Dostojevski, Fjodor 2008. *Rikos ja rangaistus*. Suomentanut Olli Kuukasjärvi. Helsinki: Otava.

Niskanen 1907 = Dostojevski, F. M. 1907. *Rikos ja rangaistus. Kuusiosainen romaani ynnä epilogi*. Suomentanut O. N-nen [Niskanen]. Turku: Satamatyömiehen Osuuskunta r.l. Ammattilaisten Kirjapaino O.Y.

Pyykkö 1986 = Dostojevski, Fedor 1986 [1888/1999]. *Rikos ja rangaistus*. Suomentanut M. [Martti] Vuori. Kieliasun uudistanut Lea Pyykkö v. 1985–1986. Hämeenlinna: Karisto.

Vuori 1898–1899 = Dostojevskij, F. M. 1889. *Rikos ja rangaistus (I ja II). Romaani kuudessa osassa jälkipuheineen*. Suomentanut. M. [Martti] Vuori. Jyväskylä: Gummerus.

Kirjallisuuslähteet

Bahtin 1975 = Бахтин, Михаил. Слово в романе. В кн.: *Вопросы литературы и эстетики*. Исследования разных лет. Москва: «Художественная литература», 72–233.

Baker, Mona 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. Teoksessa: Mona Baker, Gill Francis & Elena Tognini-Bonelli (toim.) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins, 233–250.

Bakhtin, M. M. 1987 [alkuteos 1975]. *Discourse in the Novel*. Teoksessa: Michael Holquist (toim.) *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin*. Venäjän kielestä käänt. Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 259–422.

Blum-Kulka, Shoshana 1986. *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. Teoksessa: Juliane House & Shoshana Blum-Kulka (toim.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Günter Narr Verlag, 17–35.

Croft, William 1990. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Culler, Jonathan 1981. *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*. London, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Fludernik, Monika 1993. *The Fictions of Language and the Languages of Fiction: The Linguistic Representation of Speech and Consciousness*. London: Routledge.

Genette, Gérard 1980 [1972]. *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Ranskan kielestä käänt. Jane E. Lewin. Ithaca, N.Y.: Cornell UP.

Kuusi, Päivi 2011. *Miksi näkökulma muuttuu käänöksessä? Eksplisiittistämisen ja normaalistamisen selitysvoima ja seuraukset*. Acta Universitatis Tamperensis 1638. Tampere: Tampere University Press. Saatavissa <http://acta.uta.fi/pdf/978-951-44-8522-0.pdf> [viitattu 18.9.2011].

Lehtimäki, Markku & Tammi, Pekka 2010. *Discourse: Direct, Indirect, Tagged, Free*. Teoksessa: Peter Melville Logan, Olakunle George, Susan Hegeman & Efrain Kristal (toim.) *The Encyclopedia of the Novel (Wiley-Blackwell Encyclopedia of Literature)*. Oxford: Blackwell.

Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.) 2004. *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

McHale, Brian 1978. Free indirect discourse. A survey of recent accounts. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 3:2, 249–287.

Mäkelä, Maria 2005. *Uskoton mieli ja tekstuaaliset petokset. Fiktiivisen tajunnan kuvaus aviorikoksen kirjallisissa kehyksissä: Madame Bovary, The Awakening ja Sa Femme*. Yleisen kirjallisuustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Taideaineiden laitos. Saatavissa <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00492.pdf> [viitattu 23.10.2007].

Tammi, Pekka 1992. *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Jyväskylä: Gaudeamus.

Tirkkonen-Condit, Sonja 2007. Kääntämisen tutkimuksen nykysuuntauksia. Teoksessa: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) *Suomennos-kirjallisuuden historia, osa 2*. Helsinki: SKS, 346–356.

---

¹ Artikkelin perustuu väitöskirjaani (Kuusi 2011).

² Tai englanniksi Bakhtin 1987.

³ Romaanin kuusi suomennosta ilmestymisjärjestyksessä ovat Martti Vuoren (1888–1889), O. Niskasen (1907), J. A. Hollon (1922), Juhani Konkan (1970), Lea Pyykön (1986) ja Olli Kuukasjärven (2008) käännökset. Lea Pyykön suomennos on teoksen alkulehtien mukaan kielellisesti uudistettu versio Vuoren suomennoksesta, mutta käsittelen sitä kuitenkin erillisenä tekstinä, sillä se poikkeaa merkittävästi Vuoren alkuperäisestä suomennoksesta, myös kerronnan näkökulmaa koskevien ratkaisujen osalta. *Itsenäisenä* suomennoksena sitä tuskin voi kuitenkaan pitää, sillä se muistuttaa kautta linjan hämmentävän selvästi Hollon suomennosta – myös näkökulman siirtymien osalta (ks. tarkemmin Kuusi 2011: 208–209 ja *passim*).